

УДК 61 (091) (497.11) "18"

ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Апстракт: Са почетком обнављања српске државе почиње и формирање њене војне санитарске службе. Народни хирурзи (видари, ранари) дали су немерљив допринос у збрињавању повређених у српским устанцима, а хећим Тома Константиновић је најпознатији од њих. Међутим, према подацима откривеним последњих година, већ у Првом српском устанку почиње организовање санитарске службе, а на позив власти у Србију долазе и школовани војни хирурзи. На основу Карађорђевог молбе упућене Русији 1807. године за медицинску помоћ, руске трупе формирају у Србији праве ратне медицинске и хируршке станице за збрињавање повређених и оболелих и месног становништва. Др Иван Морачевски је први школовани лекар и хирург који је дошао 1809. године у Србију.

Кључне речи: историја медицине, XIX век; медицина, војна; хирургија; медицина, традиционална; Србија.



Период средњег века (V-XV век) у Србији се поклапа са периодом Византијског царства. У овом периоду су и корени признате српске историје и зачеци српске државности када је настала, развила се и пропала српска држава, културно и економски најразвијенија у Европи. Српска медицина у овом периоду није ни мало заостајала за европском. Крајем средњег века пропада ова држава, а петовековно ропство доводи је до најзаосталије у Европи. Али, за разлику од Европе, мрачни средњи век у Србији је трајао

четири века дуже. Српска медицина такође је "напредовала", од најнапредније до најзаосталије.

У Србији средњег века медицина је достигла ниво тадашње европске медицине.¹ Као и свуда, развијала се као самостанска и народна медицина. Српска медицинска терминологија била је развијена, познати су били ак-

¹ Р. Савић, *Високи дoмет српске медицине и здравствене културе у Средњем веку*, Арх. Ист. Здравс. Култ. Србије 1983-1984, бр. 12-13, 5-22.

туелни медицински списи, постојала је и медицинска школа у Српској болници у Продромовом манастиру у Цариграду и, може се рећи, постојала је и школска, научна медицина. Свеукупни културни и медицински развој прекинут је турским освајањем и српска средњовековна медицина задржала се све до краја XVIII века. Донешена турска исламска медицина није била ни бледа слика арапске медицине. У Србију су ретко и долазили турски учени лекари као Хетвани Ахмед-ефендија средином XVII века. Медицина је била у рукама хоџа, грчких и народних емпирика и сеоских баба. Турци нису оснивали болнице, али су у сваком граду саградили јавна купатила, хамаме. О стању медицине у поробљеној средњовековној Србији говоре и речи земунског градског физика Валконе: *"Ко хоће да буде лекар и апотекар у Србији, њему није потребно знање, већ само воља да се посвети једном или другом или звањима, пошто се тамо не траже никаква уверења о стеченим способностима. Турчин, својим к'сметом замагљен, живи здрав или болестан спокојно или равнодушно. Србин се налази још на ниском ступњу културе, иако је прихватљив за оно што је боље. Празноверица и врачање помажу му у невољи. Под таквим околностима има тамо доста разних пустолова, тамо има свакојаких лекара и апотекара"*. Миграције изазване ратовима довеле су до страшног ширења заразних болести: куге, губе, тифуса, пегавца и сифилиса. Борба против Турака имала је за последицу обиље траума које су код Срба изванредно лечили народни хирурзи.^{2,3}

² М. Игњатовић, *Војна хирургија у Србији у средњем веку*, Војносанит. прегл. 2003, 60 (2), 243-52.

У целој Европи средњег века практично није ни постојала посебно организована војна медицина ради збрињавања војних формација. Лекара је било једино на дворовима, а они су пратили владаре и у војничким походима. У Европи она почиње да се организује тек после XV века. Тако је било и у Србији и поред честих ратова, али до XIX века. Војници су били препуштени сами себи и саборцима. У случају победе, после самопомоћи или узајамне помоћи, рањеници су изношени с бојног поља и остављани ради лечења и неге у оближње куће или ретке преостале манастирске болнице. Упутства за лечење ратних рана налазила су се у кодексима верске и народне медицине. Српске војнике често су пратиле и жене (личне, регионалне) ради помоћи и изношења у случају рањавања, али често и ради личне користи и плена. У случају пораза рањеници и заробљеници су препуштени милости победника, али те милости најчешће није било. Византијски цар је после битке на Беласици 1014. год. ослепио 15.000 Самуилових војника, а сваком стотом оставио по једно око да би вратили остале. Ретки су примери да победник дозволи повратак пораженима као што је монголски освајач Тимур-Ленк⁴ пустио све византијске вазале.

³ У. Џонић, *Први српски устанак*, Кратак преглед главних догађаја, Срп. Арх. Целок. Лек 1954, 82, 1489-96.

⁴ Монголски освајач Тимур-Ленк катастрофално је поразио Турке 1402. год. код Ангоре (Анкаре) чиме је знатно успорено даље надирање Турака на Балкан. Победник је великодушно пустио српске вазале да се врате, а Стефан је у повратку од византијског цара добио звање деспота, највишу титулу после царске. Деспот Стефан признаје врховну угарску власт, а за узврат добија Мачванску бановину и Београд, где сели

Нови век почиње од краја XV века. Међутим, чини се да је у Србији почео тек почетком XIX века. Док је Србија јечала под турским игом, велики европски покрети (хуманизам и ренесанса, рационализам и романтизам) прошли су тако далеко од ње. За то време, десила се и индустријска револуција (XVIII век) у Енглеској, САД су постале независне и донеле устав 1789. год, а исте године почела је Велика француска револуција (1789-1794) у којој је револуционарна скупштина Конвент (прерано) прогласила републику. Српска ренесанса почиње тек почетком XIX века и непосредно је везана за њене велике устанке и околности у Европи. Српска медицина, међу најзаосталијим у Европи, такође је морала сачекати ове велике устанке. Тек последњих година откривају се многе чињенице о развоју медицине и хирургије у ово време.

Циљ овог рада је да изнесе мало познате податке о развоју медицине, хирургије и ратне хирургије у овом периоду.

Општа историја

У XVIII веку Османско царство губи ранији замах и територије у Европи. После Карловачког (1699), Пожаревачког (1718), Београдског

престоницу. После његове смрти у лето 1427, краљ Жигмунд узима Београд, Турци Костолац, а деспот Ђурађ Бранковић гради престоницу у Смедереву. Уз угарску помоћ и победом над војском Мурата II, Деспотовина се обнавља 1444. год. у Једрену. Турски поход на деспотовину пропада 1454. год, али 1455. Турци заузимају Ново Брдо и градове у Полимљу. Турци доживљавају тежак пораз при покушају освајања Београда 1456, али Србију освајају 1459, Босну 1463, Зету 1496, Шабац 1521, и потом 29. августа 1521. год. и Београд. Дошао је најцрњи период српске историје.

(1739) и Свиштовског мира (1791) граница је била опет на Дунаву, Сави и Уни. Свиштовским миром Аустрија је вратила Београд Турској, Порта је признала Србима нека самоуправни права, султан је амнестирао побуњенике (Кочина крајина). Међутим, турски терор се интензивирао повратком јаничара у Београд 1799. године, када је похватано и побијено око 150 истакнутих људи (Сеча кнезова). То је био непосредни повод да се фебруара 1804. у Орашцу донесе одлука о дизању буне и за вођу изабере Карађорђе Петровић. Убрзо су ослобођени многи градови и села, крајем 1806. освојена је београдска варош, а јануара 1807. и београдска тврђава. Године 1805. образован је Правитељствујушчи совјет, а 1811. и шест попечитељстава (министарстава). Неслога и неорганизованост довели су 1809. до великог пораза српске војске на Чегру када је погинуо и војвода Стеван Синђелић. У току 1807. и 1812. против Турске се ратовало заједно са Русијом која је склопала примирја са Турском због ратова са Француском.⁵ Договори српских власти и Порте око реализације Букурешког мира пропали су. Пропао је и Први српски устанак (1804-1813) у коме су ослобођени Београдски пашалук и шест нахија ван Пашалука.

Сурово угушена Хаџи-Проданова буна у јесен 1814, турско насиље и општа несигурност довели су до Другог српског устанка. Одлука о дизању устанка донета је на Цвети (23. априла) 1815. на збору у Такову, а за вођу је изабран Милош Обреновић. Убрзо су ослобођени: Рудник, Палеж, Чачак, Крагујевац, Ваљево, Пожаревац и Ка-

⁵ Р.В. Катић, *Медицинске прилике у Београдском пашалуку у доба Првог српског устанка*, Арх. Истор. Здравст. Култ. Србије 1983-1984, 12-13, 33-46.

рановац. После две веће победе, на Љубићу и Дубљу, Милош Обреновић је започео преговоре с Турцима. Вештом дипломатијом, компромисима, упорношћу и немилосрдним обрачунавањима с противницима, неписмен Милош Обреновић успео је да оснује српску државу. Скупштина нахијских кнезова новембра 1817. прогласила га је врховним кнезом Србије. Конвенцијом у Акерману (1826) и миром у Једрену (1829) Турска се обавезала да хатишерифом потврди аутономна права Србије дата још 1812. године, миром у Букурешту. Хатишерифом из 1830. Србија је призната за вазалну кнежевину у оквиру Османлијског царства, а Милош за наследног кнеза. Хатишерифом из 1833. враћено је и шест нахија заузетих 1813. год. У циљу очувања свог апсолутизма, Милош је у крви угушио 1825. Ђакову буну, али Милетина буна 1835. приморала га је да на Сретење сазове Народну скупштину која је донела Устав (*Сретењски устав*). Међутим, устав није ступио на снагу јер га нису признале ни Турска, ни Аустрија, ни Русија. У договору са Русијом Порта је 1838. издала хатишериф (*Турски устав*) којим је поред кнеза установљен Државни савет од 17 чланова, које кнез није могао мењати без одобрења Порте. Кнез Милош се одриче власти 1839. год. у корист старијег сина Милана који умире после непуних месец дана, те власт преузима млађи син Михаило. "Уставобранитељи" организују побуну (Вучићева буна) 1842. год, побеђују кнежеву војску и доводе за кнеза Карађорђевог сина Александра Карађорђевића (1842-1858). Милош се враћа на власт 1859. год, а већ следеће је предаје сину Михаилу, кога убијају у атентату 1868. год. у Кошутњаку за време шетње. Престо преузима Милан

Обреновић, унук Милошевог брата Јеврема Обреновића, који се 1882. године крунише за краља, а престо предаје сину Александру 1889. године. Краљ Александар и краљица Драга Машин убијени су 1903. године чиме се гаси лоза Обреновића.

У Србији се оснивају: Велика школа (1830. у Београду, у рангу средње школе, премештена у Крагујевац), гимназије, Лицеј (1838) и Велика школа (1863). Оснивају се и: Друштво Српске словесности, Народна библиотека Народни музеј, Српско читалиште, Државна штампарија (1832) и Војна Академија 1850. год.

Београд је 1859. год. имао 18.900 становника, а 1862. год. 14.760 становника.

Историја ратне хирургије

Санитетске прилике у Србији почетком XIX века нису се нимало разликовале од оних у претходном веку⁶ или како каже Вук Караџић: "*Код Срба кад се неко разболи слабо тражи лекара, он тражи попа или калуђера*".⁷ У исто време (од средине XVIII до средине XIX века) у Новом Саду радило је 30 Срба лекара. Они су ретко прелазили у Србију, а никако се нису насељавали због опште, личне и економске несигурности.

Убрзо је почео Први српски устанак. Подаци о санитетској служби и збрињавању рањеника из оба српска устанка врло су оскудни. Према наводима Владана Ђорђевића "*кад су вој-*

⁶ В.С. Караџић, *Српска историја нашег времена*, Полит, Београд 1972.

⁷ В. Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, књ. I, 1835-1875, Историја српског војног санитета за првих 40 година његовог развитка, Министарство војно, Београд 1879.

ске биле на окупу, сваки је крај добијао по једног народног видара ('ећима')⁸. До оваквог закључка дошао је, вероватно, на основу писма нађеног у "Хисторијском архиву српског ученог друштва", а које је Народни совјет упутио *сербском* војводи Антонију Пљакићу: "Кад се започне воевати, ми ћемо одредити Јанка ећима на ваш крај". Чини се много веродостојнијим тврђење савременика, Вука Караџића, да су само поједини устанички одреди имали народне хирурге (видаре рана). Овом иду у прилог и две чињенице: прво, никаква санитарска служба није постојала⁹, и друго, све је почело као буна која је прерасла у устанак.

Још пре устанка у Београду и Крагујевцу било је по неколико калонијатара¹⁰, било их је и путујућих, а скоро свако село имало је свог видара¹¹. Вероватно је већина њих учествовала и у лечењу рањених устаника. Познато је да је у збрињавању рањеника учествовао и Цинцар Петар Ичко¹², шабачки хећим Глиша, Гаврил Савић из Ћуприје, Баба Стоја, Баба Станија¹³ и други¹⁴. Прота Матеја

Ненадовић помиње и народног лекара Јована Врбицу, који је раније био хајдучки харамбаша, а који је "*по војсци видао и танита из момака вадио*". Убрзо после избијања устанка, већ 1805, долазе из Грчке у Београд Ћирамана (Госпа-мајка) и њен син хећим Тома Константиновић¹⁵. Обоје су били врло вешти у лечењу рана и омиљени код народа¹⁶. Емерих Линденмајр (Emerich P. Lindenmayr)¹⁷ има изванредно мишљење о њима, по његовој препоруци хећим Тома примљен је 1806. год. као војни лекар у српску

једноставних и компликованих прелома, да је практично створила службену школу за народну хирургију, јер јој је била одређена годишња пензија и слати су јој ученици "*да не би пропало њено знање*". Један од тих ученика је и "жандар Алекса" који је био најозбиљнија конкуренција правом оператору, Billroth-овом ђаку, Владану Ђорђевићу.

¹⁴ С. Кнежевић, *Грци и Гркоцинци народни лекари у нашим крајевима и један од најпознатијих ећим Тома лекар житеља београдских*, Acta Hist Med Pharm Vet 1969; 9(1-2), 265-75.

¹⁵ Често се наводи и са презименом Костић. Као "**Главни доктор Ећим Тома Костић**" први пут је наведен у обимном делу Константина Ненадовића "*Живот и дела Великог Ђорђа Петровића Карађорђа*" издатог 1884. год. у Бечу. У народу је увек био само Хећим-Тома. У званичним актима увек се водио као Константиновић, а и он сам увек се потписивао са Константиновић, чак и када је тражио пензију. Презиме је можда по-србљено (од Константин) или га је сам изабрао. Према "Мемоарима" проте Матеје Ненедовића, Хећим-Тома је од 1801. године живео у Београду!

¹⁶ *EP. Lindenmayr, Serbien dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen ueber die gesammten Sanitätss – Verhältnisse im Oriente. Temisvár; 1876.*

¹⁷ Овако фонетизује и исписује ово име др Владан Ђорђевић, Линденмајров савременик и одличан познавалац немачког језика. Међутим, на свим актима које је сам потписивао писало је ћирилицом "Емерих Линденмајер".

⁸ В. Станојевић, *Санитет у Првом српском устанку*, Срп. Арх. Целок. Лек 1954, 82, 1497-510.

⁹ В. Станојевић, *Прво медицинско особље у обновљеној Србији*, Војносанит. Прегл. 1958, 15, 148-9.

¹⁰ **Калонијатри** (kalo-jatři, "добри лекари", видари рана, ранари, народни хирурзи) најчешће су били Цинцари или Грци и то из Епира, из околине Пинда.

¹¹ В. Станојевић, *Од хећим-Томе до Медицинске велике школе*, Срп. Арх. Целок. Лек 1951, 49, 730-40.

¹² **Петар Ичко**, пореклом из Македоније, пре Устанка био је надзорник трговачког промета у Београду, а касније први српски дипломата и преговарач са Турцима.

¹³ **Баба Станија** је била врло вешта у намештању свежих и запуштених ишчашења,

војску, а о њему каже: "Овај човек одликовао се не само својом техничком способношћу, него и својим поштењем и својим скромним понашањем. Од почетка српских бојева за ослобођење до у своју дубоку старост радио је неуморно према своме знању и умењу. Од тог његовога видарскога рада, међу хиљадама случајева..."¹⁸. Међу многима, хећим Тома излечио је Конду Бимбашу који је 1806. добио пет рана, Радича Петровића који је 1806. тешко рањен у крста, Павла Поповића кога је донео војвода Васа Чарапић и многе друге. Заслужује пажњу његово лечење Милоша Обреновића. О овоме Вук Караџић пише: "Милош... у години 1807. тако се страшно био ранио на Ужицу, кад су некакав шанац узимали на јуриш, да су га сви били ожалили: ударило га тане пушчано више леве сисе, па изашло кроз плеће; но и ту му срећа његова... одржи живот, и он после 10-12 недеља оздрави сасвим". Надовезује се казивање др Линденмајра: "...кнез Милош Обреновић, који је онда био још млад војвода, буде смртно рањен при јуришу на Ужице, кад га Срби отеше. Доказано је да је куришум продрео у груди и то испод средње трећине на предњој ивици леве кључнице и да је пројурио кроз доње поље десне лопатице, дакле да је пројурио кроз груди. Пошто је кнез лежао у очајном стању без икакве помоћи неко доба, и пошто Хећим-Томо није могао никако оставити Београда"¹⁹, морали су се најзад од-

лучити да га носе у Београд, и однели су га на платну које беше разапето међу товарним коњима. У Београду предузме Хећим-Томо лечити ту тешку рану, и за сразмерно кратко време кнез Милош оздрави. У том лечењу између осталог јавља се и тај куриозум²⁰ да је Хећим-Томо из разних гнојних канала, посисавао гној својим устима". Хећим Тома је посебно награђен од кнеза Милоша када је успео излечити ногу Димитрија Русијанца "за коју је др Ђорђе Мушицки тврдио да се не може излечити и да је једини спас да се отсече".

Знање и умеће народних хирурга-видара много је критиковано на основу записа Вука Караџића о рањавању буљубаше Петра Јокића²¹: "У онај мах потегне из пиштоља те га здраво рани више лијеве сисе под раме, али зрно не прође на другу страну него се устави у некакој кости, и наши самоуки нијесу га могли извадити, него се рана онако замлади, и тако је он зрно носио неколико година, докле му га у Земуну не изваде њемачки учени видари". Међутим, учени хирурзи тек у Другом светском рату прихватили су став да та метална страна тела не тре-

говори његов пријем у војну службу као лекара и даљи ток у служби до пензионисања. После излечења кнеза Милоша, Хећим-Томо је био један од најутледнијих грађана. Умро је од колере у Панчеву, где га је послала српска власт ради испомоћи.

²⁰ Овај "куриозум" или "аспирацију" примењивали су и Лагеу-еви хирурзи десетак година касније у Наполеоновим ратовима, а вероватно је био познат и раније.

²¹ Карађорђе је намерно пуцао у Петра Јокића услед забуне о наводном издајству после битке на Чегру. Због сумње на издајство Карађорђе је ранио и Радича Петровића и оборкнеза јасеничког Теодосија, кога су однели кући у Орашац где га је лечила једна жена шест недеља, по причи и излечила од рана и отровала по Карађорђевог наређењу.

¹⁸ Savić J, Ignjatović D. *Ratne blast povrede*, In: Dragović M, Todorčić M, editors. *Urgentna i ratna hirurgija*, Beograd 1999, Velarta 67-75.

¹⁹ У фусноги Линденмајр га правда: "Због својих многих рањеника и болесника које је лечио". Можда је недолазак Хећима-Томе у Ужице један од разлога зашто кнез Милош није волео лекаре. Ипак, био је захвалан и пун поштовања према Хећиму-Тому о чему

ба вадити по сваку цену, јер корист може бити безначајна у односу на накнадна оштећења. Као што су се италијански хирурзи у средњем веку чудили излечењима тешких повреда које су лечили српски и црногорски хи-рурзи-бербери и видари, тако се чу-дио и Ото Пирх²² после Првог српског устанка који каже да су ране лечене од народних хирурга, које је он видео, биле тако излечене "да би при вештачком лечењу повукле са собом губитак уда, а које су овако потпуно залечене и без остављања икаквих последица". И њихов "колега" Емерих Линденмајр више пута је истицао да су народни хирурзи често предузимали и успешно вршили врло сложене хируршке интервенције. Ови народни хирурзи опијали су рањенике ракијом да "тако опијени они ништа за себе не знају и по њиховим ранама траже зрно, врше свакојаке операције и да им не дају од себе никаква знања бола".

Обично се наводи да су прве ратне бласт повреде вероватно уочене у Кини, а да су описане у Балканском рату²³. Међутим, може се рећи да су ове повреде уочене још у бици на Чегру: "Кад кнез Стефан види да Турци обладише, он из пиштоља запали џебану и отиде у вјетар с многијем Србима и Турцима који су били око њега. И тако изгину сви Ресавци, којијех је, као што се онда говорило било око 3.000...". После битке уочено је да су "бљували крв" многи преживели Срби и Турци који су остали на бојном по-

љу. Од глава погинулих српских јунака Турци су сазидали Тэле-кулу у Нишу.

Битан податак даје Вук Караџић да је кнез Милош, после битке на Љубићу 1815, желећи да се пред Турцима покаже хуман, наредио лекарима да и рањеним Турцима завију ране. "Сутра дан рањенима поградише носила на их испратише у Ужице и предадоше Турцима". Хуманост на делу била је присутна 50 година пре Солферина и Анри Динана.

За време Првог српског устанка 1804-1813, по Бартоломеу Куниберту, као хирурзи код српских устаника били су аустријски војни хирурзи српског порекла. Међутим, нема других података о њиховом боравку и раду у Србији²⁴. С једне стране њихов долазак и рад били би веома значајни, али у организационом и материјалном погледу безначајни, јер би морали доћи као дезертери и поред аустријске симпатије за борбу српског народа. У прилог томе говоре и подаци да је, после битке на Мишару, војвода Цинцар-Јанко Поповић,²⁵ да би лечио ране, морао да пређе у Земун код конту-

²² Ото Дубислав Пирх, немачки путописац који је у више наврата путовао Србијом. Посетио је и кнеза Милоша 1829. год.

²³ Р.В. Катих, *О лечењу Карађорђевог војводе Цинцар-Јанка Поповића у Земуну 1806. године*, Срп. Арх. Целок. Лек 1954, 82, 1519-21.

²⁴ Једино се у поменутом делу Константина Ненадовића помиње Доктор Јован Х. Вероватно је у питању Johannes Hütenmayer, који је до 1801. год. био подлекар у аустријској војсци, потом пробао приватну праксу у Карловцу, учествовао у Првом српском устанку, а потом се вратио у Карловац и убрзо отишао у Праг где је радио као болничар.

²⁵ **Војвода Цинцар-Јанко Поповић**, рођен у Охриду, рањен је у главу у бици на Мишару. У Земун је прешао са својим пратиоцем и лечен је у гостионици "Код дивљег човека", а потом у гостионици "Код девице" одакле је нестало пре излечења због непријатељског става аустријских власти (страх од побуне Срба у Аустро-Угарској).

мацијског хирурга Ендредија, а Узун-Мирко Апостоловић да иде у Беч.

Међутим, било је хирурга на другој страни, у руској војсци која се борила заједно са Србима. Извештај аустријског обавештајног агента од 30. јула 1809. говори да су у Смедереву стигла двоја кола са рањеницима, а да су у Београд дошла три руска хирурга. Ово поткрепљује и тврдња народног хирурга Нићифора Нинковића да је у боју код Јасике 1810. год. рањен и руски пуковник Никић, који *"оде у Београд да се лечи"*.²⁶ Дилеме су разрешене почев од 1980. год, после отварања Архива Академије наука СССР. Санитетска сарадња српске и руске војске почиње 1807. год, када су се војске сјединиле. Генарал-мајор Исајев, после једне заједничке победе 1807. год, хвали главнокомандујућем генералу А. Милорадовићу, који је по пореклу Србин, српске ратнике и самог Карађорђа. Карђорђе, као српски предводник,²⁷ упућује молбу 12. јула (28.6) 1807. год. главнокомандујућем генералу Молдавске војске генералу Михаиловском²⁸: *"...српски рањени војници леже без икакве лекарске помоћи, немајући лекара ни апотеке, па зато молим да се српској војсци ставе на расположење војни лекари (Feldspitäler²⁹) и да би за њихово лече-*

ње требало организовати у Београду војну болницу са апотеком". Пре упућивања ове молбе, генерал Исајев извештава 1. и 4. јула 1807. год. генерала Михаиловског да је млађи трупни лекар Орловскиј, који би могао бити додељен на службу српској војсци, *"велика пијаница и да би им због тога био од мале користи"*, а у другом извештају: *"...рањени Руси и Срби лече се у руској болници, али немају довољно лекова и зато се моли да се што пре доставе и изврши тражена замена трупног лекара"*. Убрзо је уместо др Орловског стигао др Кузмињскиј *"да рањени и болесни Срби, ползују код нас лекарску помоћ и потребне лекове"*. Међутим, стање се поправило 1809. год. када је за штаб-доктора руских трупа у Београду постављен доктор **Иван Морачевски**³⁰, виши војни доктор и хирург, који је Србима донео материјалну и новчану помоћ, хируршки инструментаријум и опрему. Он је дошао заједно са фелчером Алајином, а повремено је боравао 1811. и 1812. год. у Шапцу што се види из протокола Шабачког магистрата и извештаја господина Недобе, руског дипломатског представника код Карађорђа. Доктор Морачевски повукао се из Београда 1812. год,³¹ када се повукла и руска војска журећи у сусрет Наполеоновој војсци. Доктор Морачевски је први доктор (војни хирург) који је дошао у Србију, знатно пре Александридија. Запамћен је као пожртвован ратни хирург који се посебно истакао октобра 1811. у борбама око Ниша и Видина, као хирург који

²⁶ У истом боју рањени су и капетан Ђурковић, буљубаша Петар Јањић и Хајдук-Вељко *"који је сам себи преврио рану и наставио да се бије"*.

²⁷ У овој петицији коју су потписали Црни Ђорђе Петровић, Предводник српског народа, Миленко Стојковић, Командант Неготинске крајине и Јеремија Гагић, као представник Совјета сербског, тражи се и да руски цар пошаље свог губернатора, који би управљао Србијом и команданта Руса за сваки град.

²⁸ Зависно од извора помиње се и као генерал Михелсон, командант Влашке.

²⁹ Ратни хирург.

³⁰ Наводи се и као др Иван Марачевски.

³¹ М. Субић, *Санитетска помоћ Русије Србији у борбама против Турске империје*, Арх. Ист. Здрав. Култ. Србије 1986, 15 (1-2), 5-12.

је неуморно оперисао и лечио српске рањенике и становништво.

Зачеци организованог збрињавања рањеника потичу још од почетка устанка. Према Вуку Караџићу нахијски кнезови су из државне касе плаћали лекаре и лекове за лечење рањеника, а на крају године ради накнаде подносили цео обрачун Правитељствујушчем совјету. Пред пропаст Првог српског устанка у Србију је прешао на захтев српских власти и др Хрудимски, хирург земунског контумаца, да би извршио вакцинацију деце против великих богиња. Значи, постојала је и превентивно-медицинска заштита, а др Хрудимски је управо онај хирург који је лечио ране Цинцар-Јанка Поповића, или је то лечење макар било под његовом контролом, о чему говори и његов извештај земунском магистрату (сл. 3). Такође, извештај аустријског команданта из Земуна од 19. маја 1809. год. каже: "*Један лекар устаничке војске са југозападнoг фронта дошао је хитно у Београд по лекове и узео собом разнoг платна за завоје... и лекове и пожурио према Нишу*", што би значило да је постојало санитарско складиште за снабдевање устаничке војске. Колико је систем функционисао тешко је проценити, али није био на нули како га је проценио Владан Ђорђевић. Највећи недостаци били су у организацији санитарске службе.

Рањенике су из борбе извлачили њихови саборци. Војвода Васа Чарапић изнео је из боја 1805. год. тешко рањеног Павла Поповића, саветника нахије Београдске и Грочанске, кога је Хећим-Тома излечио.

Рањеници су лечени у кућама добрих људи у близини рањавања (Милован Перушић, рањен на Дели-

граду 1813. год, излечен је у кући неког сељака) или, најчешће, код своје куће. Јован Курсула је задобио седамнаест рана³² на Делиграду 1813, али је отпремљен у своје село Цветке, чак у Рудничком округу. У путу га је пратио неки видар.³³

Рањеници су лечени и у манастирима. Тодор Војиновић, јунак Првог устанка, тешко је рањен у кук и излечен у манастиру Радовишници. Рањени капетан Жика који је основао делиградска утврђења (*зајажало Турства*), са Делиграда, на велику суботу, однешен је у манастир св. Романа. Тражено млеко није добио "*јербо је пост*", а на први дан Ускрса је умро.

У време устаничких борби за Београд, постојала је на Ташмајдану устаничка болница. Према неким подацима болница је била у пећини и вероватно је функционисала само као прихватилиште и завојиште. Међутим, постоји запис да се у њој лечио, годину и по дана, Хајдук Вељков војник Ђорђе-Топал Петровић.

Међутим, велика већина рањеника наше војске из оба устанка лечила се код својих кућа. "*Ма како да је појединцима била кућа далеко од бојишта где је рањен, ма како да је имао тешке ране, он је морао кући – само кући*".

³² Овако велики број рана није била реткост. Вићентију Петровићу из Кораћице, који је учествовао у оба устанка, после смрти 1822. год, извадили су из тела 12 куршума. Колико је имао тек прострела?

³³ "*Јован Курсула у боју на Делиграду добио је 17 рана и једну најгрднију од копча, које га је пронизало... натоваре га на воловска кола и жива га кући у Цветке однесу... поиште ракије, те се напије као и у путу што су га истом запајали, и онда каже, те му коље из тела ишчупају и он одма своју душу испусти*".

Очигледно је било да се мора организовати санитарска служба по угледу на већ развијене стране војне санитарске службе. Међутим, у сталној борби против немарности, неразумевања и немаштине, српска војна санитарска служба је имала мукотрпан пут развоја. Народни хирурзи (видари, ранари) дали су немерљив допринос у збрињавању повређених у српским устанцима, али према подацима откривеним последњих година, већ у Првом српском устанку, на позив власти у Србију долазе и школовани војни хирурзи. Са почетком обнављања српске државе почиње и формирање њене војне санитарске службе.

Совещованіе полковное между Проводителями
Гласного Собора Народна Георгием Петровичем
Теофилом : Его Императорскаго Величества
Полковника Кольма Маркизом Паслузи, а также
и со Высочайшаго Председательства Господина Генерала
отъ Инфантеріи Министра Императорскихъ делъ и Кавалера
Александромъ Кавалера и др. Андрея Бурдурха

1^я Копія ітого первое релативное
Собрание Народна. Выпущено по
визамъ Его Императорскаго
Величества Александра
Перваго
Народъ Сербіи иллирическ. провинц.
Его Императорскаго Вели-
чества въ джурманіи съобщаетъ Зем-
льскаго Управителя въ широте
опредѣливъ полтора в. адъ провинции
перезидъ Народъ приваитъ Землю
Сербіиу разсказываетъ и со правая
Народа Конституція джурманъ. и
иже джурманіи Конституція иже
иже иже иже Его Величест-
ва Александра Перваго.

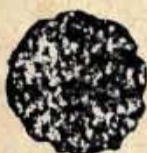
2^я Вручается сие Народу Сербіи
пого Проводителя и Доктора Его
Императорскаго Величества.
судитъ сие судитъ судитъ

и паче / Индивидуально / и Копировать
и паче Гласномъ Соборамъ и Анто-
и паче въ Белградѣ устроится.

Вся сия помянутая Пункты на
непретивно пурдонія, и прогда, кото-
рны ми Знати исторіи, всени-
и раше проситъ и вудеамъ на
Щедротіи и Величій отеческой
Милости. Его Императорска-
го Величества Величости
взыскать. яамъ. Защитителя и
покровителя. **АЛЕКСАН-
ДРА ПЕРВАГО.**

28^{го} Июль сего Насотитъ 28^{го} Июля, 1807

Геофилъ Георги Петровичъ.
Проводитель Сербнаго Народна
и главногъ Собора Народна Сербнаго.



Миленто Стоиловичъ
Коммерсантъ Краица Невинска

По Закону Господина Царя Георгия
Петровича, Проводителя Сербнаго
Народа.



Геофилъ Гачичъ Иванъ
Соборъ Сербнаго Народна